

החלוצות

מאת : פרופ' יערה בר-און

סבתי הייתה חלוצה. חלוצה בגדוד העבודה, בתל יוסף. היא עלתה לבד מארצות הברית, בת לרב קונסרבטיבי ליברלי מחוג הסמינר התיאולוגי היהודי (JTS) ומחבריה הקרובים של הנרייטה סאלד. דבר לא הכינה למפגש נורא ההוד עם ה"עמק", השוכן במחוזותיה הצפוניים של "ארץ ישראל, ארץ הנביאים", כפי שכתבה לאביה. לימים סיפרה ששכנעה את אביה להרשות לה לעלות כשהשתמשה במושג "חלוצים" – Pioneers – במובנה האמריקאי: גם היא מבקשת, כאבות אבותיה לפנייה, לצאת אל ה"ספר" ולהפריח את השממה. בתמימות נעורים ובגבורה היא התמודדה עם עבודה, אהבה וחברותא בקהילה ענייה ופרועה שעמה לא חלקה דבר: לא שפה, לא מורשת ולא ניסיון חיים, אפילו לא אידיאולוגיה. סופה שחזתה בפירוק הגדוד ובהתפוררות תל יוסף, וחזרה לאחר שלוש שנים והתמוטטות עצבים, שבורת לב, למשפחתה באמריקה. לימים התחנתה שם עם חלוץ לשעבר, גליציאנר מהגדוד, שהכירה בתל יוסף. יחד שבו ועלו ארצה והקימו בית ומשפחה.

את סיפורה יוצא הדופן סיפרתי במקום אחר ("זריחה בים התיכון: אמריקאית בגדוד העבודה", בהוצאת הקיבוץ המאוחד ויד טבנקין, 2005), אך החוויות היסודיות היו משותפות לרבות. בהתלהבות בוסרית של נשים שזה לא כבר נהיו פמיניסטיות, הצטרפו החלוצות לחברה השוויונית לכאורה שהציעו הקבוצות והקיבוצים בשנות העשרה והעשרים של המאה הקודמת. חיי העמל המפרך וקהילת הצעירים והצעירות המשוחררת מעול מסורת קסמו להן. מראה השדות הנפרשים לרגליהן בעמק, הלבוש המשוחרר, הוויתור על הרכוש ועל מעמדות, ערכי הצניעות והשיתוף, היעדרם של ההורים והשירה והריקודים אל תוך הלילה המכוכב משכו אותן למחול במעגל מכושף.

הבעיות התעוררו מבראשית. על הסבל הכללי יש להוסיף את סבלן המיוחד של הנשים. כולם סבלו מגעגועים (מוכחשים בדרך כלל) הביתה, מאורח החיים הסגפני, ממכות החום והשמש, מיתושים ומעקרבים, מלבוש והכשרה לא מתאימים; הנשים נאלצו להיאבק גם באחיהן למאבק, שביקשו לתעל אותן לתחומים מסורתיים של תפירה, כביסה, ניקיון והסעדה. תחת הכותרת "שוויון" חוו נשים קיפוח ונחיתות.

נניח רגע לעבודה ("יש המון חומרים של נשים עובדות בשדה ומעט של נשים עובדות במקומות סגורים, זה לא משקף את האמת", אומרת מיכל אביעד). בואו נדבר על אהבה. כמו בכל חברה משוחררת – משוחררת בעיקר ממבטם המשגיח של ההורים והמצקצקים למיניהם – שחיים בה רק צעירים ("כאן כמו במחנה קיץ", כתבה הסבתא האמריקאית למשפחתה בניוארק) שהיגרו זה עתה מחברות מסורתיות, האהבה החופשית פרחת. את מחיר החופש על הגורן שילמו הנשים, ומיד.

החלוצים לא המציאו את התופעה של קיום יחסי מין לא בטוחים, בגיל הפריון, שלא במסגרת הנישואים. זו תופעה אוניברסלית. בכל מקום זמן יוצאות נשים צעירות ותמימות, מסיבות שונות (חיפוש עונג או ביטחון, הרפתקה או הכרה, אהבה או רעות) להרפתקאות ארוטיות מתוך תקווה (אך ללא מחשבה) שהתוצאות, רק הפעם, לא יהיו הרות אסון. אין כמעט אישה שלא מכירה את חודש הציפייה הנורא למחזור הווסת, על חרטותיו ותפילותיו (לעולם לא עוד! ולאחריו חוזר הניגון). עכשיו חשבו על עצמכן בעמק, עם שירותי רפואה וסניטציה מינימליים וללא מבוגרת אחראית תומכת, בעלת ניסיון ושיקויים. במקרה הטוב היו תוצאות המפגש, האקראי במקרים רבים, חיי זוגיות ואימהות.

לאימהות החלוצות לא היה קל: עם האהבה לרך הנולד נולדו קשיים רבים ודאגות עצומות. לחלוצים היה ברור מאליהן שהחלוצות הן הנותרות עם החלוצנים. ראשית נתקלו האימהות בקושי לשמור על חיי התינוקות ובריאותם, לספק להם קורת גג (וקירות) במחנה של אוהלים וצריפונים, וגם אוכל, תרופות, בגדים והגנה מהשמש, הקור, הבוץ, היתושים והמחלות. חשבו רק על פרט קטן אחד: לא היו כבישים ולא מדרכות, בבזז העמק היו מתבוססים עד הברכיים, על עגלות ואמצעי שינוע אחרים אין מה לדבר, אימא עם שני ילדים כלל לא יכולה לצאת החוצה לבד בחורף. מצוקות ההישרדות לא עמעמו את הקושי הפסיכולוגי, הפדגוגי והאידיאולוגי: הן באו לחיות חיי שוויון ושיתוף בקהילה אידיאולוגית-יצרנית שבעטה במסורת ושאפה לנעורים נצחיים, ומצאו את עצמן בתוך זמן קצר מטופלות בילדים ללא משנה סדורה, ללא אימהות ללמוד מהן הלכה ומעשה, ללא ניסיון חיים וללא תמיכה רב-דורית (נכון, היו יחידות סגולה בודדות שחנכו אימהות נפחדות).

באותה, וללא כל הכנה, הפכו נערות משוחררות-לכאורה וחסרות דאגה לאימהות מטופלות בילדים. בתי הילדים שהעניקו מחסה ומעט ביטחון, הרחיקו את האימהות, פיזית ונפשית, מכל שהיה להן יקר ומושך עד הלידה ושיקעו אותן עמוק עמוק ב"ענפי השירותים", כמטפלות וגונות, מכבסות ומבשלות, תופרות וסועדות-חולים.

זוהי במקרה הטוב. עוד פחות זוהר היה גורלן של הנשים שהריון הלא רצוי הבריח מעליהן מאהבים נלהבים. נשים רבות מצאו את עצמן הרות, ללא בן זוג או תמיכה של קהילה, לעתים בעקבות רומן סוער אך לעתים בעקבות יחסים שנכפו עליהן מלכתחילה (וכן, היו גם מקרי אונס או מיין-תחת-שידול תקיף). אם לא הצליחו ההרות לבצע הפלה (והיו ניסיונות רבים לבצען על פי עדויות הנשים עצמן, חלקם הסתיימו במוות ובנכות) ונשארו בחיים, הן "נתקעו" במצב בלתי נסבל שהביא לעתים קרובות לעזיבת הקבוצה ולחיי בדידות ועוני ואף לזנות בערים, ובמקרים לא מעטים להתאבדויות (על טיפול בדיכאון לאחר לידה אין מה לדבר כלל).

"מיותרות בארץ", מצטטת בת-שבע מרגלית-שטרן את רחל כצנלסון-שזר ויעל גורדון (בספרה "גאולה בכבלים: תנועת הפועלות הארץ-ישראלית 1920-1939", יד יצחק בן צבי ומכון שכטר, 2006, עמ' 49, 66), כחלק ממאות עדויות מצמררות ומעוררות חמלה על הייאוש, התסכול, ההשפלה, ההחמצה, הכאב ועוגמת הנפש של נשים חלוצות בשנות העשרים והשלושים. היו גם נשים חזקות ופעילות אך הן עמדו תמיד בצלם של גברים – בעלים, מאהבים ואבות. מיותרות? טוב ברור שהיה צריך אותן, כדי לשמש כלי קיבול זמני לעיצוב האדם החדש – הגברי ביסודו – אך הן שילמו בבריאותן הגופנית והנפשית, בכבודן ולעתים בחייהן, על חלום השוויון שקיוו להגשים, חלום שהתנפץ בירידה מרכבת העמק, אם לא בחופי יפו.

רחל כצנלסון, ככותבות רבות אחרות באותה תקופה, מתארת ביומנה את האישה החדשה בארצה החדשה כ"שבית אימהות" (1928, שם), ו"אנשים בהיכנסם אל ביתי [...] איני קיימת בשבילם וזאת מפני שיש לי ילדה, בעל ובית". נשים רבות מתארות את אימהותן במונחים של דחיקתן אל שולי החברה החדשה כמאוסות בשל עיסוקן המסורתי בחברה המהפכנית, או כשקופות, בעת שהבעל המסור מותיר את האישה עם הילדים ויוצא להפריח שממות חדשות ולכבוש מחוזות לא נודעים. העומס על האימהות נבע גם ממשא המסורת שלא נדבקה במהפכנות הסוציאליסטית: ילד יש ללדת במסגרת הנישואים, ואימא צריכה לגדל את הילדים. מי שהרתה בבדידות הרגישה מנודה (קראו ביומנה של הניה פקלמן שיצא לאור לפני כמה שנים), וזכתה להטפת מוסר ממחנכות צדקניות-מהפכניות לכאורה: "את האב לא תוכל החברה [בקיבוץ] לתת לילד. גם האם המסורה ביותר לא תוכל לבוא במקום האב. הילד שגדל בלי אב נראה תמיד כמחפש דבר שחסר לו" (מצוטט שם, 83).

זו אינה ביקורת קולנוע על סרטה של מיכל אביעד וגם לא מסה היסטורית. הביקורות כבר נכתבו (אני מצטרפת למשבחים את המקוריות והקפדנות בשילוב מקורות היסטוריים כתובים, חלקם מוכרים, עם סרטי ארכיונים מרגשים, ואת עריכתם הנבונה והקראתם העדכנית). זהו ניסיון של נכדה-לחלוצה, היסטוריונית פמיניסטית המזדהה עם הערכים העומדים בבסיס הסרט של אביעד, להאיר במבט עכשווי את ההקשר החברתי שהסרט הופק והוקרן בו, הקשר שמוזכר רק ברמיזות. סרטה של אביעד הוא הזדמנות ללמוד עוד על התמודדותן של "האימהות המייסדות" עם חוויית מציאות קשה מנשוא של הרחקתן מזירת העשייה היצרנית וכליאתן ב"חדר הילדים". כל זאת מבלי ליפול למלכודת "הקורבן", הפסולה בעיניי מבחינה מוסרית, ומבלי שנישאר שבויות בקורי "העוול" ו"הקיפוח" שנעשה לנשים בקבוצת החלוצות, כמו לקבוצות רבות אחרות כאן לאורך השנים.

זהו סרט הנותן קול רענן לאלו שקולן לא נשמע בפומבי. הוא תורם לכינון חברה בעלת מודעות ורגישות למורכבות. למה לא נשמע? כי נשים, כקבוצות לא-מנצחות אחרות לאורך ההיסטוריה, ראו את קשייהן, וחייהן בכלל, כבעיה פרטית ומשמימה ש"אינה ראויה להיזכר" בדברי הימים. מה למצוקותיהן עתיקות היומין, המובנות מאליהן וחוזרות על עצמן, נוכח שאלות הרוח גורל? בארץ, גודל המשימה הלאומית והחברתית-מעמדית גמדו את סיפוריהן עוד יותר: שוויון מגדרי נדחק מפני שוויון מעמדי, וכך גם חופש ואחווה מגדריים אל מול שאלות לאומיות בוערות של עצמאות, שלום, ביטחון ודיכוי. כאז כן היום.

אביעד חיפשה בסרט, כך אמרה לי, רגעים של אינטימיות ואהבה שלא הוצגו בסיפור ההיסטורי. מכתבי הנשים עולה הפנטזיה (הלוקחה ישירות מעולמם הרומנטי של החלוצים) שבקבוצה הן ימצאו לא רק את כוח האחדות של הקולקטיב אלא גם יחסי אינטימיות ושוויון עם גברים, יחסים מלאים שאינם מבוססים על חוזה כלכלי אלא על אהבה וסקס, חברות אמיתית ושותפות לדרך. כאז כן היום, לא קלה הדרך.

ערכי הצניעות, ההגנות, ההתמדה (אף על פי כן ולמרות הכל) וההסתפקות במועט, עולים בסרט לא רק בתכנים אלא בסגנון הרזה והנקי ממניפולציות דרמטיות. גם כשיש דרמה טרגית, היא מסופרת בשקט, בלי לעשות "עניין". אביעד שמה על שולחננו פיסות חיים ומותירה לנו את הלעיסה, העיכול ואף את הוספת התבלינים ותוספי המזון – אישה ואיש כרצונה/ו. אני יכולתי לראות את עצמי כאחת מהנשים העובדות שגבן נשבר מניכוש השדות בעמק, שעורן מגרד וידיהן פצועות, שגופן מבקש מנוחה ונפשן לא נשברת. יכולתי לחוש את להט החמה הקופחת, את תחושת הרעב המתמיד, המצוקה הגופנית והכאב, הכמיהה לאהבה ולחום ולביטחון ואת החשש לילדיי הקטנים. איני בטוחה שהזדהות כשלי אפשרית לגברים או לבני הדורות הצעירים ממני; ברובם הוא לא יעורר געגוע, תיאבון או רגש אחר, מעטים ידעו להעריך את איכותו ולהאריך את הזמן הקצוב אצלם במשורה (בזמן שיראוהו עד תומו יוכלו להספיק לראות 100 סרטים ביוטיוב ואולי להפיק כמה וכמה בעצמם), ואין טעם לנווד ולהתלונן אלא להמשיך לספר את הסיפורים, להשמיע את הקולות ולהקרין את המראות ולהוסיף, כל אחת בדרכה, אבן לאבן במסד שעליו מושתתים חיינו כאן.

קרדיטים

בימוי: מיכל אביעד // הפקה: עדנה קוברסקי ואלינור קוברסקי

חברת הפקה: עדן הפקות, בקופרודוקציה עם ארכיון הסרטים היהודיים ע"ש סטיבן שפילברג

של האוניברסיטה העברית וההסתדרות הציונית העולמית

תסריט: ערה לפיד ומיכל אביעד // עריכה: ארז לאופר // צילום: ארכיון

תחקיר: תמר כץ ומיכל אביעד // פסקול: אביב אלדמע // מוזיקה: יונתן בר גיורא